

Κεφάλαιο Δεύτερο

ΠΟΛΙΤΕΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑΤΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

2.1 Η ανάγκη της μέτρησης και οι πραγματικότητες

α. Περί της μέτρησης

Μέχρι πρόσφατα, έχει καλλιεργηθεί στην ιστοριογραφία η εντύπωση ότι η ποσοτική ανάλυση, ως στάθμιση του ποιοτικού, αφορά κυρίως μία μικρή μερίδα ιστορικών, οι οποίοι την υιοθετούν προκειμένου να επεξεργασθούν και τεκμήρια ποιοτικής υφής. Βεβαίως, σήμερα τείνει να ξεπερασθεί η έμφυτη επιφύλαξη του ιστορικού απέναντι στη στατιστικομαθηματική ανάλυση: από την άλλη πλευρά, ο ιστορικός, ενσωματώνει πλέον στην ανάλυσή του τα λανθάνοντα δεδομένα των μετρήσεων, μέσα από τα στατιστικά στοιχεία. Δημιουργείται λοιπόν ένα νέο σύμπλεγμα, το οποίο με άριστο τρόπο διατυπώνει ο E. Hobsbawm: *Αυτός που δεν μπορεί να μετρήσει δεν μπορεί να γράψει ιστορία*¹. Άλλωστε, ο Γάλλος μεσαιωνολόγος A. Guerreau θα γράψει πρόσφατα, σχολιάζοντας το βιβλίο του P. Saly², ότι η ιστορία αναζητά να ανασυστήσει μία προσέγγιση του πραγματικού και, γι' αυτό, *ούτε μπορεί να αποφύγει την παρατήρηση των μεγεθών ούτε πρέπει να δικαιολογείται για λογαριασμό τους*.

Τι αποτελεί την «εργαλειοθήκη» του παραδοσιακού ποσοτικισμού, εκείνου δηλαδή της δεκαετίας του 1960, τον οποίο υπαινιχθήκαμε σε διάφορα σημεία μέχρι τώρα; Πίνακες, χρονολογικά γραφήματα –σωρευτικά ή σταθμισμένα– ιστογράμματα, λογαριθμικά γραφήματα, συσχετίσεις και αυτοσυσχετίσεις³. Ο μελετητής της Ιστορίας αναζητά την έννοια του λογάριθμου ή το συντελεστή συσχετι-

1. E. Hobsbawm, *Για την Ιστορία*, Θεμέλιο (ελλ. μτφ.), Αθήνα 1998, σ. 142.

2. A. Guerreau [βιβλ. P. Saly, *Méthodes statistiques descriptives pour les historiens*, Armand Colin, Παρίσι 1991], π. *Histoire et Mesure* VII (1/2), (1992), σσ. 190-192.

3. Στο ίδιο.

σης και είναι ικανός να κατασκευάσει ένα ιστόγραμμα τάξεων, χωρίς να καταφεύγει στις φιλολογικές, κάποτε σκοτεινές, περιπλανήσεις του λόγου. Τα όρια της ανάλυσης αυτής είναι βεβαίως ικανοποιητικά, σίγουρα όμως μέχρι πρότινος περιορισμένα. Βέβαια, το χάραμα της ποσοτικής ιστορίας στη δεκαετία του 1960 δεν θα διαρκέσει πολύ. Θα βοηθήσει όμως να ανατείλει, την ίδια δεκαετία, ένας νέος προβληματισμός στην ιστορική σκέψη. Στη συνέχεια, χάρη στην αλματώδη ανάπτυξη των ηλεκτρονικών υπολογιστών, οι οποίοι θα διευρύνουν εκπληκτικά τον κατάλογο των παιδαγωγικών αντικειμένων, άγνωστων μέχρι πρότινος στην ιστοριογραφία, θα εξαλειφθεί η αρχαϊκή αντίθεση του ποσοτικού έναντι του ποιητικού.

Για τον A. Guegreau, τα πέντε στοιχεία τα οποία ενισχύουν εφεξής τις έρευνες των ιστορικών είναι τα ακόλουθα:

- α) η προφανής αδυναμία να συμπυκνωθεί ο λόγος χωρίς τη χρήση σχέσεων που καθιστούν αναγκαία την επίκληση του *μεγέθους* (*grandeur*): μακρός/ σύντομος, συχνά/σπάνια, το μεγαλύτερο μέρος/μερικά, μεγάλο/μικρό, αξιοσημείωτο/ασήμαντο·
- β) η ανάλυση της *μορφής* (*forme*) μίας ταξινόμησης και των θεωρητικών της θεμελιώσεων. Θα πρέπει να εξηγηθεί λ.χ. γιατί ένας στατιστικός μέσος δεν έχει νόημα παρά για μία *συμμετρική* ταξινόμηση·
- γ) η παρουσίαση των αρχών και των δυσκολιών για την *αποκάλυψη των τάξεων*. Πρόκειται, δηλαδή, για τον κώδικα που διαμορφώνει ένα από τα πιο οικονομικά και πιο αποτελεσματικά εργαλεία·
- δ) η λεπτομερειακή αναπαράσταση της έννοιας *τυποποίησης* (*typicalité*), που οδηγεί σε μία συστηματική ανάλυση των *συγκριτικών μεθόδων* και
- ε) η ακριβής διατύπωση της έννοιας *απόσταση ανάμεσα σε δύο σειρές*, της έννοιας δηλαδή που «σκέπτεται» ταυτόχρονα τις συσχετίσεις, τις συναρμογές και το σύνολο των πολυδιάστατων μεθόδων.

Σε αυτό το σημείο, θα σταθούμε πιο προσεκτικά στον όρο *πολιτειογραφία*. Τι σημαίνει αυτή η νέα για το 19^ο αιώνα επιστήμη; Ποιο το περιεχόμενό της και ποιο το αντικείμενο της μελέτης της και πώς αυτή συνδέεται με το θέμα μας;

Το 1864 δημοσιεύεται στην Ελλάδα, από τον Ν. Καβούρ, μία διατριβή περί πολιτειογραφίας, όπου ορίζεται ο χαρακτήρας της νέας αυτής επιστήμης και οι εφαρμογές της προς όφελος της διοίκησης⁴. Από τη σύγκριση των περιεχομένων αυτής της μελέτης και του ορισμού της με την απογραφή του κερκυραϊκού χώρου

4. Ν.Β. Καβούρ, *Η Πολιτειογραφία ήτοι περί της Πολιτειογραφικής Επιστήμης σύντομος διατριβή*, Ερμούπολη 1864, σ. 15-18. Το κείμενο in extenso στο Παράρτημα 1^ο.

που εξετάζουμε προκύπτει ότι πέντε τουλάχιστον από τα 26 άρθρα «περί το έργο της πολιτειογραφίας» συναντώνται στην αριθμητική καταγραφή του Ιονίου Κράτους το 1830-1832, όπως *περί της γεωργίας...*, *περί της βιομηχανίας...*, *περί του πληθυσμού...*, *περί θανάτων...*, *περί αστυκής καταστάσεως...* Εδώ, βρίσκουμε την καταγωγή των *στατιστικών*, χωρίς φυσικά να προκύπτει το νεότερο πνεύμα της *στατιστικής*, που χαρακτηρίζεται από τη σπουδή των κυμάνσεων και των μεταβολών των δεδομένων της παρατήρησης καθώς και από στοιχεία του Λογισμού των Πιθανοτήτων και της Μαθηματικής στατιστικής. Πρόκειται μόνο για συμπεράσματα θεμελιωμένα στα δεδομένα της παρατήρησης. Αν η στατιστική σήμερα μας δίνει τη δυνατότητα να διατυπώνουμε «νόμους», τόσο στην περίπτωση που υπάρχει νομοτέλεια όσο και στην περίπτωση που δεν υπάρχει συστηματική συμπεριφορά στις επιμέρους μονάδες⁵, η νέα επιστήμη της πολιτειογραφίας στις αρχές του 19^{ου} αιώνα⁶

...απέχη του μετέχειν του εσχάτου και ανωτάτου σκοπού πάσης επιστήμης, δηλ. της ανακαλύψεως και εξηγήσεως των γενικών νόμων των την οικουμένην διεπόντων, αφίνουσα το καθήκον τούτο εις τας πλέον εννοουμένας αυτής συναδέλφους, τας φυσικάς και πολιτικάς επιστήμας, τούτο γίνεται μετά συνειδήσας υπαπαρήσεως επί των σκοπών του προστατεύειν την καθαρότητα και απλότητα του ιερού αυτής καθήκοντος, – της συναθροίσεως και εξελέγξεως γεγονότων απηλλαγμένων πάσης θεωρίας της περαιτέρω αυτής χρήσεως, ενδεχομένης και δυναμένης να γείνη. Οι γενικοί λοιπόν νόμοι, εν τη γνώσει των οποίων αναγνωρίζομεν εν των πολυτιμοτάτων κειμηλίων του επί της γης ανθρώπου, συνήθως μένουσιν ανέκφραστοι, ει και παρίστανται αυτόδηλοι, ως δύναται να αναγινώσκονται εν τοις ανεκκλήτοις σκληροίς αριθμοίς τοις τιθεμένοις ενώπιον αυτού.

Ελάχιστες, όμως, είναι οι περιπτώσεις που αναφερόμαστε – με την ιδιότητα του ιστορικού – στις αντιλήψεις του αιώνα αυτού για τη δημιουργία τέτοιων τεκμηρίων. Πολύ σπανιότερα δε αντιλαμβανόμαστε την επικουρικότητα της στατιστικής μαρτυρίας εντός ενός ευρύτερου μετασχηματισμού στην επιστήμη του κράτους του 19^{ου} αιώνα, δηλαδή την *πολιτική επιστήμη*. Ακόμη σπανιότερα συνδέουμε τη *στατιστική* με εννοιολογικές κατασκευές που αφορούν την κοινωνική κατάσταση των ανθρώπων, την πρόοδο και τον πολιτισμό.

Ο «στατιστικός πίνακας» συνιστά, τουλάχιστον για τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, σε κάποιο βαθμό, εννοιολογικό αναχρονισμό. Δεν αναιρεί όμως το σκοπό που επιδιώκουν να υπηρετήσουν οι συντάκτες του: τα αριθμητικά στοιχεία

5. Κ. Δρακάτος, *Περιγραφική οικονομική στατιστική*, Παπαζήσης, Αθήνα 2019, σ. 17.

6. Ν.Β. Καβούρ, *ό.π.π.*, σσ. 20-21.

συγκεντρώνονται με τρόπο απλό σε λογική τάξη και συστηματική κατάταξη, σε στήλες και γραμμές του πρωτογενούς στατιστικού υλικού, ώστε να διευκολύνουν τη δημόσια διοίκηση. Στη γερμανική ακαδημαϊκή σκέψη, η έννοια της πολιτειογραφίας είχε εμφανισθεί ήδη από το 18^ο αιώνα, ενώ τον όρο αυτό συναντούμε στην ελληνική γλώσσα για πρώτη φορά στα μέσα του 19^{ου} αιώνα⁷. Ορίζεται ως *ο ουσιώδης κλάδος της πολιτικής επιστήμης, όστις καταγίνεται εις συλλογήν και κατάταξιν πραγμάτων και γεγονότων, καταδεικνύοντων την υφ' όλης τας επόψεις κατάστασιν και τας πηγάς του κράτους ή ακόμη η επιστήμη των κοινωνικών πραγμάτων, εμφανίονσα ταύτα δι' αριθμητικών όρων*. Η συλλογή παρόντων και παρελθόντων γεγονότων την εξομοιώνει με την ιστορία και θεωρείται ότι εντάσσεται στη γενική ιστορία. Στο πνεύμα αυτό

η πολιτειογραφία είναι η ακίνητη ιστορία και η ιστορία είναι η πολιτειογραφία σε κατάσταση προόδου.

Ήδη από την πρώτη στιγμή της εμφάνισης της πολιτειογραφίας, αναγνωρίσθηκε η σχέση της με τη γεωγραφία, την εθνογραφία, τις φυσικές επιστήμες και την πολιτική οικονομία, των οποίων συνιστά τη βάση. Οι διάφορες πολιτειογραφικές εταιρίες, γραφεία ή τμήματα της διοίκησης που συστάθηκαν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και εφεξής, στράφηκαν στην *τέχνη του συναρμολόξιν τα αριθμητικά στοιχεία*. Πρόκειται για ένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε και εμείς ως προς τα πολιτειογραφικά στοιχεία που αναλαμβάνουμε να εξετάσουμε στη συνέχεια, ενώ αποτελεί το βασικό ζήτημα που απασχόλησε από την αρχή τους σκαπανείς της:

Η πολιτειογραφική επιστήμη είναι, ..., συγκριτικώς νέα εν τη οποία κατέχει θέσει μεταξύ των επιστημών εν γένει, και το αίτιον της βραδείας αυτής αναγνωρίσεως αποδοτέον εις το, ότι αυτή έχει την μορφήν ατελούς επιστήμης, και ότι είναι βοηθός μάλλον άλλων επιστημών ή έχει το δικαίωμα του αξιούν τον τίτλον τούτον δι' εαυτήν. Αλλά τούτο είναι εξωτερική μόνον μορφή· διότι εάν καθαρά πολιτειογραφία, ως επιστήμη, απέχη του μετέχειν του εσχάτου και ανωτάτου σκοπού πάσης επιστήμης, δηλ. της ανακαλύψεως και εξηγήσεως των γενικών νόμων των την οικουμένη διεπόντων, αφίνουσα το καθήκον τούτο εις τας πλέον αυτής συναδέλφους, τας φυσικάς και πολιτικάς επιστήμας, τούτο γίνεται μετά συνειδυίας αυταπαρηγήσεως επί τω σκοπώ του προστατεύειν την καθαρότητα και απλότητα του ιερού αυτής καθήκοντος, – της συναθροίσεως και εξελέξεως των γεγονότων απηλλαγμένων πάσης θεωρίας της περαιτέρω αυτής χρήσεως, ενδεχομένης και δυναμένης να γείνη. Οι γενικοί λοιπόν ούτοι νόμοι, εν τη γνώσει των οποίων αναγνωρίζομεν εν των πολυτιμοτάτων κειμηλίων του επί της γης ανθρώπου, συνήθως μένουσιν ανέκφρα-

7. Ν. Καβούρ, *όπ.π.*

στοι, ει και παρίσταντα αυτόδηλοι, ως δύναται ν' αναγιγνώσκονται εν τοις ανεγκλήτοις σκληροίς αριθμοίς τοις τιθεμένοις ενώπιον αυτού⁸.

β. Ο «μαύρος αριθμός»

Είναι γεγονός ότι ο ιστορικός εργάζεται σε διαφορετικές κλίμακες χρόνου με ετερογενή δεδομένα και κενά στις μετρήσεις του. Ο στόχος του να ανασυστήσει, με στατικό και δυναμικό τρόπο, την εξέλιξη μίας κοινωνικής δομής του παρελθόντος, δηλαδή να ανακαλύψει άλλοτε τις σχέσεις και άλλοτε τις σχέσεις μεταξύ των σχέσεων των ιστορικών γεγονότων, τον καθιστά ένα είδος εξερευνητή του παρελθόντος. Κατά την επεξεργασία των πληροφοριών μίας οικονομικής ιστορικής στατιστικής, πολλές πληροφορίες επαναπροσδιορίζονται κάτω όμως από δύο προϋποθέσεις. Η πρώτη αφορά την προσαρμογή, με πολύ φροντίδα, των εργαλείων δουλειάς, τόσο στα κενά των πληροφοριών που παρουσιάζονται στη στατιστική, όσο και στην, εκ των πραγμάτων, διαφορετική χρονική στιγμή που ζει ο ιστορικός. Η δεύτερη προϋπόθεση είναι η συνειδητοποίηση της ανάγκης αναδιάρθρωσης της εργαλειοθήκης του και, συνεπώς, η μελέτη της σημασίας κάθε ιστορικού σταδίου με όρους ανάλυσης των κοινωνικών δομών της εποχής του, ώστε να αποφευχθεί να καταστεί, μέσα από μία ενδεχόμενη απροσεξία, ένα ιστορικό φαινόμενο αντικείμενο σύγχρονης οικονομικής ανάλυσης⁹.

Οι μέθοδοι παρατήρησης και οι τεχνικές υπολογισμού που περιγράφουν και αναλύουν τον πληθυσμό και την οικονομία μίας δεδομένης περιοχής με φεουδαλικές δομές και «σκιοτήματα» μετάβασης από τη *φεουδαλική* στην *αστική* οικονομική οργάνωση, όπως αυτή της Κέρκυρας κατά το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, ενέχουν ένα διπλό κίνδυνο: πρώτον, τον κίνδυνο να προσλάβει η ιστορική αυτή περίοδος, μέσα από την ανάλυσή της, χαρακτηριστικά οικονομικής επεξεργασίας που αρμόζουν σε μία σύγχρονη εποχή, και, δεύτερον, τον κίνδυνο στρέβλωσης της πραγματικής κατάστασης της οικονομίας και της κοινωνίας του Νησιού. Η στρέβλωση αυτή είναι αποτέλεσμα της άγνοιας, από πλευράς του αναγνώστη, των πολιτειογραφικών στοιχείων αφενός, της αιτίας της ύπαρξής τους αφετέρου του τρόπου συλλογής, κατηγοριοποίησης και ταξινόμησής τους από τους συντάκτες τους. Τα προβλήματα αυτά ξεπερνιούνται, αν γίνει κατανοητό ότι τα πολιτειογραφικά στοιχεία που διαθέτουμε συνδέονται με τη «φύση» των μετρήσεων και των υπολογιζόμενων δεδομένων. Σε ό,τι αφορά τη «φύση» της στατιστικής

8. Στο ίδιο, σ. 21-22.

9. Σύμφωνα με την κριτική που διατυπώνει ο A. Guerreau στο G. Ferréol, D. Schlachter, N. Rahmania, D. Duverney, *Dictionnaire des techniques quantitatives appliquées aux sciences économiques et sociales*, Παρίσι 1995 στο π. *Histoire et Mesure*, XIII (1/2), (1998), σσ. 232-234.

της Κέρκυρας του 1830-32, αυτή προσδιορίζεται καταρχήν από το διοικητικό της χαρακτήρα, και, μάλιστα, εξυπηρετεί τις ανάγκες μίας αποικιοκρατικής διοίκησης, η οποία καταγράφει μία ξένη κοινωνία που κυριαρχείται από φεουδαλικούς θεσμούς. Επομένως, η εν λόγω πολιτειογραφία εντάσσεται στη λογική της μέτρησης *κάποιον από κάποιον άλλο*¹⁰. Τα δεδομένα της αποτελούν ομαδοποίηση κατηγοριών, τις οποίες υιοθετεί η διοίκηση, σύμφωνα με τις δηλώσεις των ερωτώμενων. Οι αριθμοί που προκύπτουν στη συνέχεια από τις ομαδοποιήσεις και από το είδος των υιοθετούμενων κατηγοριών, «συμπιέζουν» την ποικιλομορφία των ιστορικών γεγονότων και, συνεπώς, και την οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα την οποία καταγράφουν. Ο ιστορικός της ποσοτικής ιστορίας, προκειμένου να καλύψει την αδυναμία αυτή, οφείλει πλέον να ανατρέξει στη θεωρία του *dark number* (μαύρου αριθμού) που αναπτύχθηκε από την αγγλοσαξονική σχολή, για να συνδέσει τη στατιστική απογραφή με την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής¹¹. Ο δεσμός αυτής της σύνδεσης διαμορφώνει την ερμηνευτική ικανότητα των προτάσεων μας. Αυτή τη σύνδεση θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε στη συνέχεια, μέσα από την επεξεργασία της στατιστικής της Κέρκυρας του 1830-32, προκειμένου να καταλήξουμε σε ορισμένες δημο-οικονομικές ερμηνείες που αφορούν το Νησί.

Με αφετηρία τις σκέψεις αυτές, είναι χρήσιμο αφενός να επαναφέρει κανείς στη συζήτηση των ποσοτικών αναλύσεων την παλαιότερη ανάλυση που προσέφερε η *πολιτειογραφία* και να υπομνηματίσει το είδος των στατιστικών πληροφοριών, τη συγκάλυψη του *μαύρου αριθμού* και το δεσμό των μετρήσεων με τις αποικιοκρατικές συνθήκες που διαμορφώνουν το είδος και τη μορφή των απογραφικών παραμέτρων, αφετέρου να παρουσιάσει μεθόδους και τεχνικές, οι οποίες διατηρούν την ιστορικότητα του αντικειμένου των μετρήσεων. Είναι χρήσιμο δηλαδή να καταδείξει κανείς με ποιο τρόπο οι πολιτειογραφικές πληροφορίες και οι προσαρμοσμένες σε αυτές στατιστικές αναλύσεις μπορούν να ανταποκριθούν στη μελέτη της κατανομής, στο φεουδαλικό χώρο, ανθρώπων και οικονομικών

10. Ένα ζήτημα, το οποίο η ιστοριογραφία άρχισε πρόσφατα να αντιμετωπίζει. Πρβλ. το ειδικό αφιέρωμα «Compter l' autre», π. *Histoire et Mesure XIII* (1/2), (1998).

11. Η διάχυση της σχετικής συζήτησης για το *μαύρο αριθμό* στην ιστορική και την κοινωνική έρευνα στη Γαλλία είναι αξιοσημείωτη. Πρβλ. *inter alia* G. Ferréol, «Pratiques statistiques et sciences sociales», *Documents pour l' enseignement économique et social*, CNDP 61(oct), 1961, σσ. 59-63· O. Morgestern, *Précision et incertitude des données économiques*, Dunod, (γαλλ. μτφ.), Παρίσι 1972· W. Kula, *Les Mesures et les Hommes*, Maison des Sciences de l'Homme (γαλλ. μτφ.), Παρίσι 1984· M. Volle, *Le Métier de statisticien*, Hachette, Παρίσι 1980· W. Doise et alii, *Représentations sociales et analyses des données*, PUG, Grenoble 1990. Για την προέκταση της συζήτησης αυτής, με τη μορφή των αβεβαιοτήτων στην ιστορία πρβλ. G. Gadoffre, *Certitudes et incertitudes de l'Histoire*, PUF, Παρίσι 1987.

δραστηριοτήτων και πώς, μέσω αυτών, δημιουργείται ένα ανάχωμα στον κίνδυνο που ελλοχεύει μία στατιστικομαθηματική ανάλυση να ερμηνευθεί με συμπεριφορές που ανταποκρίνονται σε άλλες ιστορικές περιόδους.

2.2 Διαπιδύσεις του πνεύματος των στατιστικών μετρήσεων

Ένα από τα μείζονα ζητήματα στην ανάλυση της αποικιοκρατίας και της αφύπνισης του εθνικιστικού πνεύματος είναι η χαρτογράφηση και οι στατιστικές απογραφές. Με αφορμή την αγγλική απογραφή του 1830-32 για την Κέρκυρα, είναι αναγκαίες ορισμένες υποθέσεις εργασίας, οι οποίες έχουν σκοπό να συνδέσουν τις μετρήσεις με το ιστορικό γεγονός της αποικιοκρατίας και της περάτωσής της, με όρους και προϋποθέσεις που παρουσιάζουν σοβαρές αντιστοιχίες με τη μεταγενέστερη περίοδο του αντι-αποικιοκρατικού κινήματος στη δεκαετία του 1960¹².

Πρώτον, η στατιστική του 1830-32 δεν δημιουργείται *ex nihilo* καθώς συντάσσεται σε έδαφος που είχε επί μακρόν προετοιμασθεί από τη βενετική κατάκτηση για μετρήσεις και, κατ' επέκταση, για *μαύρους αριθμούς*. Οι διαφορές της με εκείνη λ.χ. της Βενετίας, που πραγματοποιήθηκε μισόν αιώνα νωρίτερα (το 1770), καταδεικνύουν τον τρόπο που *υπολογίζει ο άλλος* σε μία κατακτημένη κοινωνία: έτσι, ενώ η απογραφή της βενετικής κατάκτησης καταγράφει ιππείς, άλογα, όπλα (και άρα μαχητές) κ.λπ. εκείνη της αποικιοκρατικής Βρετανίας υπολογίζει μόνον ανθρώπους και παραγωγή (δηλαδή πληθυσμό και οικονομία) παρόλο που πρόκειται για κοινωνικές δομές που δεν διαφέρουν σημαντικά.

Δεύτερον, σε σύγκριση με τις παλαιότερες καταγραφές, ο τρόπος που εμφανίζονται στη στατιστική του 1830-32 οι απογραφικές μετρήσεις του Νησιού, οι οποίες υιοθετούνται κατά τον 19^ο αιώνα από κατακτητές και κατακτημένους, δείχνει πώς το Ιόνιο Κράτος αντιλαμβάνεται την κυριαρχία του, αλλά και ποια είναι η *φαντασιακή σύλληψη* του αποικιακού κράτους¹³. Τα ίχνη της *φαντασιακής σύλληψης* εντοπίζονται στον τρόπο με τον οποίο πινακοθετούνται τα συγκεντρωμένα δεδομένα, στις κατηγορίες τις οποίες προβάλλει η απογραφή για να περιγρά-

12. Πρβλ. E. Shils, «On the Comparative Study of the New States» στο C. Geertz, *Old Societies and new States*, Λονδίνο 1963, σ. 1 κ.έ.

13. Είναι προφανής η πατρότητα της έννοιας και η προέλευσή της: το έργο του Μ. Άντερσον [= *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του Εθνικισμού*, Νεφέλη (ελλ. μτφ.), Αθήνα 1997, σσ. 245-246], μας δίνει την αφετηρία να συνδέσουμε τις «φαντασιακές συλλήψεις του αποικιακού κράτους» με τη στατιστική «απογραφή». Η «μετάβαση» από τη γενεαλογία της στατιστικής απογραφής στην αναζήτηση τεχνικών που προσπαθούμε να εφαρμόσουμε αποτελεί ένα θέμα, το οποίο οχυρώνεται πίσω από την ουδετερότητα των τεχνικών. Παρά ταύτα θεωρούμε ότι σε αναλύσεις όπως αυτή που μας απασχολεί,

πει τις κοινωνικές ομάδες του πληθυσμού, στην κατανομή του πληθυσμού στο χώρο, ή στην παραγωγή. Ο τρόπος σύνδεσης, ανάμειξης και διάκρισης των κατηγοριών που χρησιμοποιούνται υπακούει στην πολιτική κατηγοριοποίηση της οικονομικής και πολιτικής ταυτότητας που «επιβάλλεται» στο Νησί και αυτή, με τη σειρά της, αποκαλύπτει στους αυτόχθονες τις ιδιαιτερότητες της ξενικής κατάκτησης.

Τρίτον, είναι γνωστό ότι στην περιγραφική στατιστική καταφεύγουν τόσο οι πολιτικές όσο και οι κοινωνικές πρακτικές για να φέρουν σε πέρας το έργο των πρωταγωνιστών τους. Αν η πολιτική πρακτική, στρέφεται στην εφαρμοσμένη έρευνα και την ιστορική ανάλυση με στόχο την υλοποίηση των διοικητικών μεταβολών, η κοινωνική πρακτική, χαρακτηρίζει τη σύγχρονη αντίληψη για την ανάπτυξη ενός *προγράμματος* ή ενός *σχεδίου*. Σε συνθήκες αποικιοκρατίας και δεδομένης της διαφοράς αποικίας και μητρόπολης, τα δύο χαρακτηριστικά (η πολιτική και η διοικητική πρακτική) αποκτούν υβριδικό χαρακτήρα. Το χαρακτήρα αυτόν εντοπίζουμε στις *αρχές σύνταξης και οργάνωσης των παραμέτρων* της στατιστικής και στη σχετική βεβαιότητα της συγκάλυψης των *μαύρων αριθμών*: στην αγγλικής έμπνευσης πολιτειογραφική μέτρηση της Κέρκυρας, μάταια αναζητούμε τιμαριωτικές έννοιες της οικονομίας και της κοινωνίας του Νησιού. Εξίσου μάταιο είναι να μιλήσουμε, με την άνεση των στατιστικών παραμέτρων μίας κοινωνίας εξοικειωμένης με τη σημασία των τομέων της οικονομίας και με την αδιαφοροποίητη ταξινόμηση ανθρώπων και πραγμάτων, για μία κοινωνία που γνωρίζει και την *ταξική* της συγκρότηση και τις διεθνείς μεταβολές που αγγίζουν την Κέρκυρα.

Τέταρτο, οι προτεινόμενες ποσοτικές κατηγοριοποιήσεις της Κερκυραϊκής στατιστικής του 1830-32 καθώς και οι ιστορικές συμπεριφορές που λανθάνουν σε αυτές απαιτούν να εξετάσουμε ειδικότερα το περιβάλλον στο οποίο εμφανίσθηκε η στατιστική.

Η περίοδος 1830-32 συμπίπτει με τις μεταβολές που σημειώνονται στο νοτιοανατολικό άκρο των Βαλκανίων και, ειδικώς, με τη γένεση του Ελληνικού κράτους. Η Κέρκυρα, μαζί με τις δυτικές ακτές της Ελλάδας αλλά και τα άλλα Ιόνια νησιά, βρίσκεται στο «σταυροδρόμι» πολλών γεγονότων, καθώς συμπεριλαμβάνεται στους θαλάσσιους δρόμους που συνδέουν τη βορειοδυτική Ευρώπη με την

χρειάζεται να συνδυαστεί η αναδρομική εφαρμογή τους με το πνεύμα σύνταξης της στατιστικής, ιδίως σε περιπτώσεις μέτρησης του άλλου, όπως δηλαδή συμβαίνει σε συνθήκες αποικιοκρατίας. Βλ. για το ζήτημα αυτό τη μελέτη των A. Blum, A. Desrosières, C. Gousseff, J. Magaud, «Introduction: Compter l' autre - identification, négociation, appropriation», π. *Histoire et Mesure* XIII (1/2), (1998), σσ. 3-11.

Ανατολή. Μέσω των Ιονίων νησιών και της Μάλτας διεξάγεται μεγάλο μέρος του αγγλικού εμπορίου, στο οποίο σημαντικό ρόλο παίζουν, ανάμεσα σε άλλους, οι Έλληνες έμποροι και οι εμπορικές τους κοινότητες στη Μεσόγειο, από το τέλος του 17^{ου} αιώνα¹⁴. Ο ρόλος αυτός συνδέεται με το τεσσαρακονταετές διάστημα των μεγάλων μεταβολών στις χερσαίες και θαλάσσιες μεταφορές χάρη στην ανάπτυξη της ατμομηχανής¹⁵. Πρόκειται για την περίοδο που ξεκινά από το τέλος των Ναπολεόντειων πολέμων και φθάνει μέχρι τον πόλεμο της Κριμαίας. Συμπίπτει δε με τις οικονομικές συνθήκες που αναπτύχθηκαν μετά τον ηπειρωτικό αποκλεισμό στην Ευρώπη, με την καθιέρωση του ανταγωνισμού των δύο οικονομικών συστημάτων, πρωτίστως όμως με τη συνειδητοποίηση ότι οι ευρωπαϊκοί πόλεμοι, στους οποίους πρωταγωνιστεί η Μεγάλη Βρετανία, παύουν να αποτελούν σύρραξη στρατών και μετατρέπονται σε σύρραξη πληθυσμών¹⁶. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι κάθε σημείο της Ευρώπης που αποτελεί αποικιακό τμήμα μίας εκ των Μεγάλων Δυνάμεων, εν όψει των αλλαγών που σημειώνονται, συμμετέχει ακουσίως, με τον πληθυσμό και τους οικονομικούς πόρους του, σε αυτή τη σύρραξη. Το περιεχόμενο της στατιστικής του 1830-32, στις απαρχές εμφάνισης του πολέμου των εθνών, διαπνέεται από το ολοκληρωτικό πνεύμα. Επομένως, η διαθέσιμη περιγραφική στατιστική αποτυπώνει, με αναδρομικό τρόπο, μέσα στις παραπάνω ιστορικές πραγματικότητες, μία «επιχειρησιακή έρευνα» της Αγγλικής διοίκησης στην οποία αποτυπώνονται τα βέλτιστα μέσα για να επιτευχθούν οι αποικιοκρατικοί στόχοι τους.

Η στατιστική ως μέτρηση στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ αποτελεί, συνεπώς, τη μεγάλη διοικητική παρέμβαση μίας αποικιοκρατικής δύναμης για λογαριασμό του κατακτημένου. Ασφαλώς, υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στον τρόπο που αντιλαμβάνεται ένας αυτόχθον πολιτικο-διοικητικός μηχανισμός τη σημασία μίας στατιστικής απογραφής κατά τη διαδικασία μέτρησης του εθνικού του πληθυσμού και του πλούτου του, και στον τρόπο που αντιλαμβάνεται το ίδιο μέσο μία αποικιοκρατική δύναμη.

Εν προκειμένω, στον παράγοντα της υβριδικής «επιχειρησιακής έρευνας» που επιδιώκει η αγγλική διοίκηση ως προς τις συνθήκες που διαμορφώνουν το

14. Δ. Βλάμη, *Το φοιρίν, το σιτάρι και η οδός του κήπου. Έλληνες έμποροι στο Λιβόρνο, 1750-1868*, Θεμέλιο, Αθήνα 2000, σ. 156.

15. Βλ. επίσης σημ. 34 του πρώτου κεφαλαίου.

16. Το 1832, δημοσιεύεται το έργο *Vom Kriege* του Carl von Clausewitz. Για τη σημασία του έργου και γι' αυτή των πολεμικών και πολιτικών εξελίξεων βλ. M. Howard, *War in European History*, Oxford University Press (ελλ. μτφ., *Ο ρόλος του πολέμου στη νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία*, Ποιότητα, Αθήνα 2000, *passim*).

μετασηματισμό των συρράξεων στην Ευρώπη και τη γνώση που απαιτείται για τα διαθέσιμα μέσα, ένα στοιχείο το οποίο συμβάλλει στη δομή της στατιστικής είναι η πρόθεση των διοικητών που διορίζονται από τη Μεγάλη Βρετανία, λ.χ. των Βρετανών Αρμοστών στην Κέρκυρα, να επιτύχουν τη σύνδεση των αποικιοκρατούμενων πληθυσμών με την πολιτισμική και εκσυγχρονιστική αντίληψη του μητροπολιτικού Κράτους¹⁷. Πρόκειται για μία πολιτική και, όπως θα δούμε στη συνέχεια, για μία πολιτειακή συνέπεια που οδηγεί στο μεταβατικό στάδιο από την αυτονομία στην ανεξαρτησία της αποικίας. Η «τάση αυτοκαταστροφής» που χαρακτηρίζει την αποικιοκρατία περνά πολλές φορές από τη συνειδητοποίηση που προκαλεί η μέτρηση, η οποία συνδέεται με την ταξική διάρθρωση της αποικίας καθώς αφενός βοηθά τον εθνικιστικό αγώνα κατά των «ξένων» αφετέρου αντανακλάται στην πολιτική θεωρία και την πρακτική του συνταγματικού καθεστώτος το οποίο παρέχεται από τις μητροπόλεις στις αποικίες ή κατακτάται από αυτές¹⁸.

Αρχικώς, σύμφωνα με το περιεχόμενό της, η στατιστική του 1830-32, πέραν της πρόθεσής της να δείξει τη βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης των κυριαρχούμενων, δεν αφήνει κανένα περιθώριο φεουδαρχικής κοινωνικής διάκρισης, αλλά καταγράφει μόνον μία ταξική δομή που καθιστά εύλογη την υπόθεση για την ύπαρξη *μαύρων αριθμών*. Ένας «ουδέτερος» παρατηρητής θα έλεγε ότι, πριν ακόμη οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες μεταβληθούν, η στατιστική απογραφή αγνοεί την αποτύπωση της τιμαριωτικής οργάνωσης του Νησιού. Παράλληλα, αφήνει να διαφανεί, περισσότερο από κάθε άλλη μαρτυρία, η ύπαρξη και ο αριθμητικός προσδιορισμός «μίας» μεσαίας τάξης. Το ζήτη-

17. Πρβλ. για άλλες αποικιοκρατούμενες περιοχές του κόσμου, τις κοινωνιολογικές συμβολές, στην περίπτωση της Αιγύπτου: F. Ireton, «Éléments pour une sociologie de la production statistique de l'Égypte», π. *Peuples méditerranéens* 54/55, (1991), σσ. 35-47. Τις συνέπειες για τις κατηγορίες, τα στατιστικά εργαλεία για τη διοίκηση του πληθυσμού στην Αλγερία, πρβλ., D. Sari, «The limits of colonial statistics: a lesson of Algeria», *Demography of scanty evidence*, USA (εκ.) B. Fetter 1990, σσ. 37-47 και για κατακτημένες περιοχές στη μακρά διάρκεια όπως λ.χ. την Οθωμανική κυριαρχία στα Βαλκάνια, βλ., K. Kaprat, *Ottoman Population, 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, Madison, The University of Wisconsin Press, 1985. Ως προς τη σχέση της Οθωμανικής στατιστικής με τη μεταβολή του πληθυσμού στη διάρκεια των αιώνων της κυριαρχίας της και την εξωτερική εξάρτηση της στατιστικής από την πολιτική και στρατιωτική δύναμη της αυτοκρατορίας καθώς και την εσωτερική από τη δύναμη της κεντρικής εξουσίας, βλ. C. Behar, «Qui compte? "Recensements" et statistiques démographiques dans l'Empire ottoman, du XVIe au XXe siècle», π. *Histoire et Mesure* XIII (1/2), (1998), σσ. 135-146.

18. Γ. Δασκαλάκης, «Το συνταγματικό καθεστώς», *όπ.π.*, σ. 7· Ε. Πρόντζας, «Πολιτειογραφικός επανήσιος λόγος και οικονομική λογική ή η ενίσχυση του δημοσίου χώρου στην Επταήσο Πολιτεία», *Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο*, Κεφαλονιά, Οκτ. 2000 (υπό έκδ.).

μα αυτό είναι μείζον, καθώς η τάξη αυτή αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα των ενωτικών λειτουργιών του εθνικισμού και σε αυτήν οφείλεται η υπαρξη πολιτικής δημοκρατίας¹⁹.

Θα λέγαμε ότι η στατιστική μεταφέρει με *ιδιότυπο* τρόπο τις δομές που προβλέπονται από τα Συντάγματα της Επτανήσου Πολιτείας και, μετέπειτα, του Ιονίου Κράτους. Είναι χρήσιμο να επεκτείνουμε, με παρενθετικό τρόπο, την αναφορά μας στο πολιτειακό ζήτημα που υποκρύπτει το περιεχόμενο της στατιστικής και φαίνεται ότι αποτελεί ένα γενικότερο ζήτημα των κυριαρχούμενων.

Η εβδομηντάχρονη αποικιοκρατική περίοδος των Ιονίων Νήσων, από το 1797 μέχρι το 1864, αντανακλάται στην εξέλιξη των διαδοχικών συνταγματικών κειμένων του 1800, του 1803 και του 1817, δύο από τα οποία συντάσσονται επί *Επτανήσου Πολιτείας*. Το πρώτο Σύνταγμα, αυτό του 1800, είναι γνωστό ότι επιβλήθηκε από τη ρωσοτουρκική συνθήκη της 21ης Μαρτίου 1800. Εγκαθίδρυσε ένα σύστημα ολιγαρχικής διακυβέρνησης της *Δημοκρατίας των Επτά Νήσων*, κάθε μία από τις οποίες θα διοικούσαν Συμβούλια αποτελούμενα από προύχοντες και ευγενείς (*nobili*). Βέβαια, το Κείμενο του 1800 θα ανατραπεί πολύ σύντομα και μαζί του καταρρέει και η καθολική υπεροχή και κυριαρχία των Ευγενών, με την καθιέρωση ενός ομόσπονδου συστήματος το οποίο βασίζεται στους εκπροσώπους των Συμβουλίων των Νησιών, των κυρίαρχων κρατών της ομοσπονδίας, και στον περιορισμό του αριστοκρατικού χαρακτήρα των εκλογέων και εκλεγόμενων. Το Σύνταγμα του 1803, το πρώτο μεγάλο και σημαντικό βήμα της Επτανήσου προς την εθνική ανεξαρτησία και την πολιτική δημοκρατία στηρίζεται στη σχεδόν λαϊκή βάση του αντιπροσωπευτικού συστήματος, στην έλλειψη πρόβλεψης θεσμών κράτους δικαίου και ατομικών ελευθεριών, στην υπέρβαση του φεουδαλικού καθεστώτος, στην εμφάνιση μίας διευθύνουσας τάξης ως μορφής κοινωνικής δέσμευσης της εξουσίας και στη σύγκυση ανάμεσα στην αυτονομία, την ελευθερία και την ανεξαρτησία. Το Σύνταγμα του 1803 προπαρασκευάστηκε από επιτροπή του νομοθετικού σώματος των Ιονίων νήσων και όρισε ότι η δημοκρατία τους είναι *αριστοκρατική* και ότι το πολιτικό δικαίωμα της εξουσίας ανήκει στο σύνολο της *συνταγματικής ευγένειας* (*nobilità cositutionale*).

Στην *Κατάσταση* του 1803 και υπό τον τίτλο: *Α' Μορφή, Φύσις και Βάσεις της Πολιτείας*, στο άρθρο α', ορίζεται ότι: *Πολιτεία των Επτά Νήσων ηνωμένων εστί μία και Αριστοκρατική*, στο β' δε άρθρο ότι: *Το Πολιτικό δικαίωμα του διοικείν ανήκει εις την γενικότητα της Καταστατικής Πολιτείας*. Την Πολιτεία απαρτίζουν άτομα που επιλέγονται με κριτήριο κάποια γενικής φύσης προσόντα, το κυριό-

19. K. H. Silver, *Expectant peoples. Nationalism and Development*, Νέα Υόρκη 1963, 439 κ.έ.

τερο από τα οποία είναι το κριτήριο της περιουσιακής διάκρισης. Στο άρθρο 6 αναφέρεται μεταξύ άλλων λ.χ. ότι (παράγ. Γ') *οίτινες εισίν εγγεγραμμένοι ή μέλουνσιν εγγραφήναι εις την πολιτικήν Καταγραφήν της Νήσου, εις ήν ανήκουσιν, και έχουσιν, ή μέλλουσι κτήσασθαι και διαφυλάττωσι τα εφεξής ζητούμενα. γ'. το να κτώνται ενιαύσιον εισόδημα καθαρόν αγροτικόν, ή από τόκου, ή πραγματικόν, ή γινόμενον από συντεχνίας ασφαλούς, ή απ' εμπορική ανθηρού καταστήματος, διοριζόμενον δια τους συγγραπτέους εν τη ενεργητική Ευγενεία των Νήσων, εις δουκάτα ημέτερα συνήθη προς Λίτρας εξ και εν κατά τα εφεξής μέτρα. Δια την Κέρκυραν δουκάτα χίλια οκτακόσια. Δια την Κεφαλληνίαν εξακόσια εβδομήκοντα πέντε. Δια την Ζάκυνθον χίλια τριακόσια πενήκοντα. Δια την Λευκάδα πεντακόσια τεσσαράκοντα. Δια την Κυθήρων διακόσια εικοσιπέντε. Δια την Ιθάκην τριακόσια δεκαπέντε. Δια τους Παξούς πεντακόσια τεσσαράκοντα*²⁰.

Για να ολοκληρώσουμε τη σχετική αναζήτησή μας στα λανθάνοντα ή όχι στοιχεία της στατιστικής, οφείλουμε να δούμε τα ζητήματα που αφορούν ακόμη πιο ειδικές όψεις της οικονομίας και της κοινωνίας υπό το πνεύμα των πρώτων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα. Ποιες λ.χ. θα μπορούσαν να είναι οι συνέπειες της δυτικής κυριαρχίας στη δομή και οργάνωση της οικονομίας και της κοινωνίας του νησιού, όταν αυτές δέχονται τις νέες επιρροές της – αρχικά με τη μορφή εμφύτευσης φεουδαλικών θεσμών και, στη συνέχεια, ως τρόπο καθημερινής σκέψης – χωρίς να είναι προετοιμασμένες γι' αυτές; Ποιες θα μπορούσαν να είναι οι αιτίες της μεταβολής του «ζωτικού ελάχιστου» της οικογενειακής παραγωγής, της αγροτικής παραγωγής ανά κάτοικο, ή της παραγωγικότητας της γης²¹; Και ακόμη, ποια θα μπορούσε να είναι η έκταση αυτών των μεταβολών και ποιές οι επιπτώσεις τους στην περιφέρεια και τα εθνικά σύνορα; Είναι γεγονός ότι η *πολιτική αριθμητική*, η *πολιτειογραφία*, η *καταστατική* και, τέλος, η *στατιστική* γεννήθηκαν για να υπηρετήσουν πολύ μεγαλύτερους στόχους από αυτούς που οδήγησαν στη δημιουργία τους²² και για να δώσουν, ουσιαστικά, απαντήσεις σε παρόμοιους προβληματισμούς. Ο ιστορικός της οικονομίας και ο ιστορικός της δημογραφίας, μέσα από αυτού του είδους τις μαρτυρίες, παρατηρούν τις μεγάλες επιταχύνσεις ή τις επιβραδύνσεις των αγροτικών κοινωνιών, με σκοπό να εντοπίσουν τις αιτίες μίας ενδεχόμενης γεωργικής επανάστασης και να μελετήσουν τις

20. *Κατάστασις της Επτανήσου Πολιτείας*, Τεργέστη 1804, σσ. 22-23.

21. Πρβλ. για τη μεταβολή αυτή, στο μεταθανάτιο έργο του B. Bairoch, *L' agriculture des pays développés.*, όπ.π.

22. Ήδη από το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, η σύγκριση μεταξύ κρατών γίνεται σε «όρους αριθμών, βάρους και μέτρων». Βλ. G. Klotz, «Figures de la pensée quantitative en France», π. *Dix-huitième siècle* 26 (1994), σσ. 51-68, ειδ. 51.

μεταβολές που επήλθαν από αυτή στο σύνολο της κοινωνίας²³.

Κατά το 18^ο αιώνα, στη Γαλλία και την Αγγλία, οι υποστηρικτές της πολιτικής αριθμητικής αντιπαραθέτουν τον αριθμητικό υπολογισμό και τη σύνταξη καταστατικών στη γραφίδα των ιστορικών, προκειμένου να αποδείξουν αν τέτοιου είδους μεταβολές αποτελούν μύθο ή πραγματικότητα. Έτσι, δίνουν απαντήσεις σε ερωτήματα της ιστοριομετρικής ανάλυσης, όπως λ.χ. πόσο αξιόπιστες είναι οι σειραϊκές μαρτυρίες για την απόδοση της παραγωγής των σιτηρών ή άλλων γεωργικών προϊόντων. Η καταστατική είναι η μόνη μέθοδος που μπορεί να συλλάβει τις μεταβολές. Τι συμβαίνει όμως μέχρις ότου εμφανισθεί η καταστατική; Οι νεότερες ιστοριομετρικές μελέτες συνηθίζουν να αντλούν στοιχεία από τους λογαριασμούς των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και από τις δαπάνες της επίμορτης καλλιέργειας. Συλλέγουν έτσι, μέσω της καταβολής της δεκάτης, έμμεσες πληροφορίες, ενώ επιβεβαιώνουν τις αργές μεταβολές που συμβάλλουν έμμεσα στις ραγδαίες εξελίξεις.

Οι μεταβολές σαγηνεύουν πάντοτε τον ιστορικό αλλά και τους συγχρόνους, όταν τις αντιλαμβάνονται. Δεν γνωρίζουμε ωστόσο αν τις αντιλαμβάνονται οι συντάκτες των πολιτειογραφικών πληροφοριών της Κέρκυρας κατά την περίοδο 1830-1832. Την πολιτική διάσταση ίσως να την κατανοούν. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με την οικονομική διάσταση των μεταβολών, εκτός βεβαίως από ορισμένες όψεις της, όπως είναι η φορολογία. Η γη άλλωστε δεν περιορίζεται μόνο σε ζητήματα νομής και κατοχής της. Είναι ιδίως σχέση εργασίας, αποδοτικότητας και παραγωγής. Είναι αυτές οι τελευταίες σχέσεις που λανθάνουν στη στατιστική του 1830-32 και που περιλαμβάνουν, χωρίς αυτό να επιδιώκεται από τους συντάκτες της, τις παλαιές ανατροπές της προηγούμενης δικαιικής τάξης και τις επιπτώσεις τους στην ισορροπία των παλαιών καλλιεργητικών συστημάτων αλλά και της κατανομής του πλούτου. Επιπροσθέτως, στην εν λόγω στατιστική, λανθάνουν και μείζονα ανθρωπολογικά στοιχεία, συλλογικές νοοτροπίες και συμπεριφορές ανάμεσα στους ανθρώπους και τη γη τους. Καθώς θα ξεδιπλώνουμε στη συνέχεια των κεφαλαίων την πολιτειογραφική αυτή μαρτυρία, θα νοιώθουμε όλο

23. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί ο μύθος της γεωργικής επανάστασης στη Γαλλία τον 18ο αιώνα, δηλαδή το κενό που υπάρχει ανάμεσα στην υπερβολή και τις πραγματικές συνθήκες των μεταβολών στη γαλλική αγροτική κοινωνία. Την υπερβολή αυτή βρίσκουμε στις ειρωνείες του Βολταίρου σχετικά με την αγρομανία των Γάλλων στα μέσα του 18ου αιώνα. Εξάλλου, το *Φιλοσοφικό Λεξικό* δεν αγνοεί ότι *...το έτος 1750, το έθνος συλλογιζόταν πάνω στα σιτάρια. Γράφονταν χρήσιμα πράγματα για την γεωργία: όλος ο κόσμος τα διάβαζε, με εξαίρεση τους εργάτες. Θα υπέθετε κανείς ότι η Γαλλία επιχειρούσε με υπερβολικό τρόπο να πωλήσει σιτάρι...* βλ., P. Verley, *La révolution industrielle, 1760-1870*, MA Editions, Παρίσι 1985, σσ. 200-203.

και περισσότερο πώς αλλάζει ένας κόσμος, χωρίς όμως να είναι αναγκαστικά και κοινωνός της αλλαγής.

Τα γεγονότα που χαρακτηρίζουν τον οικονομικο-κοινωνικό περίγυρο της Κέρκυρας της δεκαετίας του 1830 δεν είναι ευδιάκριτα από τις μακροθεωρήσεις που γίνονται σε εθνικό επίπεδο. Αυτό δικαιολογείται αφενός από την «καθυστέρηση» της εδαφικής ενσωμάτωσής της στην Ελλάδα (1864) αφετέρου επειδή η οικονομική της ενσωμάτωση σε αυτήν της ελληνικής οικονομίας θα καθυστερήσει ακόμη περισσότερο (τέλη 19^{ου} αιώνα). Ας μείνουμε επομένως στην αναμφισβήτητη βασική σχέση ανάμεσα στην εξέλιξη του πληθυσμού και τον κύκλο των συγκομιδών²⁴. Η υπόθεση εργασίας είναι γνωστή: η παραγωγική στασιμότητα δημιουργεί προβλήματα όταν αυξάνει ο πληθυσμός. Η ενδεχόμενη επιδείνωση του ισοζυγίου διατροφής, σε συνθήκες αύξησης του πληθυσμού, τον θέτει σε δοκιμασία. Ο Bossesup έδειξε ότι, παρά το γεγονός ότι οι διακυμάνσεις των συγκομιδών μπορεί να είναι λιγότερο έντονες, οι σιτοδείες είναι πιο συχνές. Μπορούμε δηλαδή να συμπεράνουμε ότι, στην περίπτωση αυτή, σημειώνονται ορισμένες πρόοδοι με την μορφή των αργών μεταβολών, οι οποίες λαμβάνουν τη θέση των ανατροπών. Ανάμεσα στους μηχανισμούς των αργών μεταβολών διακρίνονται: η αποδέσμευση του καλλιεργητή από την παραδοσιακή αγροανάπαυση: η προσθήκη και νέων καλλιεργειών δίπλα στις παλιές και άρα, η ενίσχυση της διαφοροποίησης των καλλιεργειών και, τέλος, η ισχυροποίηση του εμπορευματοποιημένου τμήματος της παραγωγής μέσα στο εισόδημα της αγροτικής οικογένειας. Φαίνεται ότι η πολιτειογραφική αναγραφή που μας απασχολεί «συλλαμβάνει» αυτούς τους μηχανισμούς με το ενδιαφέρον της να καταγράψει τις ασχολίες των κατοίκων του Νησιού, τη σύνθεση της παραγωγής και τις τιμές των καλλιεργήσιμων προϊόντων του²⁵.

Η σύνδεση των τιμών με την γεωργική ανάπτυξη οδηγεί σε καθολικότερες μεταβολές: η αύξηση των πραγματικών εισοδημάτων των ιδιοκτητών γης οφείλεται στο «μεγάλο νικητή» των μεταβολών που είναι η γαιοπρόσοδος, η οποία, με τη σειρά της, καθορίζει νέες πραγματικότητες αλλά και νέες ιδέες. Μαζί με τους γαιοκτήμονες, οι χωρικοί που εμπορευματοποιούν μέρος της παραγωγής τους συμμετέχουν και αυτοί στα κέρδη της γαιοπρόσοδου. Κάποιοι βεβαίως από τους μικροϊδιοκτήτες χωρικούς και τους ημερομίσθιους εργάτες βλέπουν τα εισοδήματα και τα ημερομίσθιά τους, αντίστοιχα, να αυξάνουν με βραδύτερο ρυθμό α-

24. Το ζήτημα αφορά την ευρωπαϊκή αγροτική οικονομία και κοινωνία και αναπτύσσεται, όπως είδαμε προηγουμένως, από τον E. Bossesup.

25. Πρόκειται για ένα πρόβλημα, το οποίο απασχολεί την ευρωπαϊκή αγροτική οικονομία και κοινωνία όπως δείχνει ο P. Verley, *ό.π.π.*

πό ότι αυξάνει το κόστος διατροφής, χωρίς όμως αυτό να οδηγεί σε εκτεταμένη προλεταριοποίηση. Ο καλλιεργητής αμείβεται κυρίως σε είδος και με άλλες σχετικές παροχές στο πλαίσιο της αγροτικής εκμετάλλευσης. Παράλληλα, η πώση της αγοραστικής δύναμής του αντιμετωπίζεται από την αγροτική οικογένεια, πρώτον με την αύξηση της εργασίας στο δικό της μικρό καλλιεργητικό κλήρο, δεύτερον με τη συμπληρωματικότητα των ημερών εργασίας στους ιδιοκτήτες ή τους ενοικιαστές κτημάτων και τρίτον με την αυξανόμενη χειροτεχνική εργασία στα τοπικά ή γειτονικά αγροτο-εργαστήρια²⁶. Κατά συνέπεια, τα ζητήματα της φεουδαλικής παραγωγής μας φέρνουν πολύ κοντά στη θεωρία της πρωτο-εκβιομηχάνισης και, βεβαίως, στην ανάλυση των οικοτύπων²⁷.

Με αφορμή το είδος των στατιστικών μετρήσεων και τις πολιτειακές συνέπειές τους, διαγράφεται μία σχέση που διέπει τις εκάστοτε πολιτειακές συνθήκες και μπορεί να αποκτήσει τη μορφή καθολικού νόμου: η ωρίμανση του Κράτους περνά από την επιρροή των αριθμών, οι οποίοι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή των ατόμων και τη διαμόρφωση των θεσμών και των διανεμητικών συνεπειών τους. Η χρήση, συνεπώς, των στατιστικών μεθόδων για την επεξεργασία των γενικών ποσοτικών δεδομένων που χαρακτηρίζουν λαούς και συντάκτες γίνεται τόσο περισσότερο αποτελεσματική όσο καλύτερα αυτές προσαρμόζονται στις υφιστάμενες συνθήκες με αποτέλεσμα να ασκούν επιρροή στην ιστορική εξέλιξη. Πρόκειται για μία υπόθεση, η οποία έχει την αφετηρία της στο J. Bodin²⁸.

2.3 Όρια, πρακτικές και παράμετροι υπολογισμού του αγροτικού οικιστικού πλέγματος

α. Το περίγραμμα της σχετικής συζήτησης

Οι μέθοδοι υπολογισμού μπορούν, άραγε, να ανανεώσουν την αγροτική ιστορία και, στην προκειμένη περίπτωση, την ιστορία της φεουδαλικής κοινωνίας ενός νησιωτικού χώρου; Η απάντηση για την εισαγωγή των υπολογισμών στη μελέτη της αγροτικής ιστορίας, στην οικονομική, δημογραφική, κοινωνική ή οικιστική διάστασή της, δεν συνδέεται μόνο με τις νέες δυνατότητες που προσφέρει η χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας, αλλά βρίσκεται επίσης αντιμέτωπη και με

26. Στο ίδιο.

27. Η ιστοριογραφική προσέγγιση του οικοτύπου προέρχεται πρωτίστως από τη μελέτη του M. Mitterauer, «Οικογενειακοί σχηματισμοί της υπαίθρου στη σχέση τους με το φυσικό περιβάλλον και την τοπική οικονομία», στο R. Kosalleck, H.-U. Wehler, W. Küttler, J. Kocka, *et alii*, *Αναζητήσεις της Νέοτερης Γερμανόφωνης Ιστοριογραφίας*, ΜΝΗΜΩΝ (ελλ. μτφ.), Αθήνα 2000.

28. H. Weber, «Jean Bodin et la vérité historique», στο G. Gadoffre, *Certitudes et incertitudes, όπ.π.*, σσ. 77-86.